

Ражабов Ў.Д.,
Термиз давлат университети “Иқтисодиёт назарияси” кафедраси муdiri,
иқтисод фанлари номзоди;

Иқтисодий таълимнинг иқтисодий тафаккурга таъсири

Ражабов Ў.Д., Иқтисодий таълимнинг иқтисодий тафаккурга таъсири.

Мақолада иқтисодий тафаккурнинг таракқиёти иқтисодий таълим билан боғлиқлиги таҳлил қилинган, иқтисодиётни модернизациялаш шароитида иқтисодий тафаккурнинг ахамияти масалалари кўриб чиқилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: иқтисодий тафаккур, иқтисодий таълим, иқтисодий тарбия, иқтисодий маданият, бозор иқтисодиёти шароитида, тадбиркорлик маданиятини шакллантириш.

Ражабов У.Д., Влияние экономического обучение на экономическое мышлением.

В статье произведен анализ развитие экономического мышлением его взаимосвязь с экономическим обучением, рассматриваются вопросы значения экономического мышление в условиях модернизации экономики.

Ключевые слова и понятия: экономическое мышление, экономическое обучение, экономическое воспитание, экономическая культура, в условиях рыночной экономики, формирование предпринимательской культуры.

Rajabov U.D., The impact of economic education to the economic thought.

In the article is analyzed the relationship of the development of economic thought with economic education, given the issues of significance of economic thought in the condition of modernization of economy

Keywords and notions: economic thought, economic education, economic upbringing, economic culture, in the condition of market economy, formation of business culture.

Мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий-мафкуравий тараққиётининг ҳозирги босқичида тадбиркорлик қобилиятининг ривожланиши, кишиларда мулкдорлик маданиятини шакллантириш, ресурслардан тежамли ва унумли фойдаланиш, мамлакат иқтисодиётини том маънода юксалтириш, аҳолида иқтисодий билимлар ва тафаккурнинг қанчалик ривожланганлиги билан кечади.

Иқтисодий тафаккур инсоннинг иқтисодий жиҳатдан воқеа ходисаларни таҳлил қилиши, унга баҳо бериш ва қарор қабул қилиш, кишидаги иқтисодий онг, иқтисодий қарашлар, иқтисодий фаолият, иқтисодий билим ва тушунчалар, иқтисодий хатти-ҳаракат мажмуидан иборат бўлиб, унинг асосида иқтисодий маданият пайдо бўлади.

Иқтисодий таълим – иқтисодий тарбиянинг аҳамиятини янада ошириб, унинг самараси тадбиркорлик, ресурслардан тежамли фойдаланиш, банк кредити билан ишлаш, пинҳоний иқтисодиётдан сақланиш ва солиқ тўловларини ўз вақтида амалга ошириш, уй хўжалигини юритишда, ҳисоб-китоб, янгиликларга интилиш ва жамият иқтисодий фаолиятидаги иштирокида намоён бўлади. Олиб борилаётган бозор ислохотларининг жамиятга жадал тадбиқ этилиши, унинг асл моҳиятини англаш ва рўёбга чиқариш ҳам аҳолида иқтисодий маданиятнинг шаклланиши ва иқтисодий билимларнинг қанчалик ўзлаштирилганлигига боғлиқ.

Иқтисодиётни ривожлантирувчи куч инсон экан, инсоннинг иқтисодий билимларни эгаллаши ва иқтисодий тарбияги эгала бўлиши, иқтисодий маданиятчилигини таъминлайди. Иқтисодий тарбиянинг мақсади иқтисодий маданиятни шакллантиришдан иборат.

Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиёти томон йўл тутиши аҳолида бозор муносабатларига хос фикрлаш тарзи шаклланишини талаб қилар экан, бу иқтисодий тафаккурнинг асоси бўлган иқтисодий таълимни ҳам мувофиқ равишда ислоҳ қилишни, негаки барча демократик бозор ислохотларни амалга ошириш ўз-ўзидан ҳаракатга келаётган жараён эмас, балки уларни ривожлантириш кўпгина ҳолларда ёшларимизнинг иқтисодий билим савиясининг юксалиш даражасига ҳам боғлиқдир.

Айни пайтда, бозор муносабатлари халқимиз ва ватанимиз учун бутунлай янги тушунчалар эмасди. Осиё ва Европанинг савдо йўли – Буюк ипак йўли чорраҳасида жойлашган ўзбек замини асрлар оша Шарқ ва Ғарб ўртасида ўзига хос кўприк бўлиб келди. Ўзбекистон ўзининг ана шу тарихий ва анъанавий ўрнини эгаллаши учун юртимизда замонавий бозор муносабатларини ва аҳоли ўртасида эса бозор маданиятини шакллантириш лозим эди. Бу эса осон иш эмасди. Зеро, коммунистик мафкура ҳукмронлик қилган совет замонида – етмиш йил мобайнида халқимиз ҳақиқий бозор кадриятларидан бутунлай узоқлаштирилган, одамлардаги бозор муносабатларига хос ташаббускорлик, изланувчанлик ва тадбиркорлик сўндирилган, боқимандалик кайфияти чуқурлашиб кетган эди.¹

¹ Н.Тўхлиев Ўзбек модели тараққиётнинг тамойиллари.-Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”. 2014. –Б 8.

Иқтисодий таълим-тарбия масаласига собиқ совет даврида етарли эътибор берилмаган, иқтисод фанининг асослари мактабларда етарлича ўрганилмади. Иқтисод соҳасида иш олиб боровчи кадрларгина иқтисодий билим эгаллаши имкониятига эга бўлган халос. Иқтисодиётда интенсив ривожланиш эмас балки, экстенсив ривожланиш сари йўл тутилган, сифат ўзгаришларга эмас миқдор ўзгаришларга кўпроқ эътибор қаратилган. Иш ҳақи каътий белгиланган смета асосида амалга оширилиб, боқимандалик кайфиятини келтириб чиқарган эди. Мулкнинг давлат тасарруфида бўлиши ресурслардан тежамсиз ва айёвсиз фойдаланишга олиб келган. Тадбиркорлик қобилиятининг буғиб қўйилиши ва рағбатлантирилмаслиги иқтисодий тафаккурнинг сусайишига имкон яратди.

Юқорида таъкидлаганимиздек, юртимизда иқтисодий билимларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши узоқ ўтмишга ва бой тарихга эга бўлиб, унда “Авесто” таълимотлари, “Куръони карим” оятлари, ҳадиси шарифдаги қадриятлар ҳозиргача ўз ўрнига ва алоҳида ҳаётий аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади. Булар узоқ давр мобайнида, миллатимиз иқтисодий онг ва тафаккурининг ривожланишида, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган, қадрият ва анъана, урф-одатларимизнинг юзага келишида мустаҳкам пойдевор ва асос бўлиб келмоқда.

Хусусан, “Авесто”да кишиларнинг деҳқончилик, чорвачилик, боғдорчилик билан шуғулланиш кераклиги, ер, сув, ҳавони булғаш, ифлослантириш оғир гуноҳ эканлиги таъкидланади. “Куръони карим” оятлари ва ҳадису шарифларда иқтисодий таълимотга алоҳида эътибор қаратилиб, савдо-сотик ишларини ҳалол амалга ошириш, бошқаларни алдамаслик, судхўрлик қаттиқ гуноҳ эканлиги, бировнинг мулкига хиёнат қилмаслик, ҳатто ҳасад қилиш гуноҳ эканлиги келтирилади. Ёлғон ишлатиш, ўғирлик ва меҳнатсиз даромад ортириш ман этилади. Қарз олиш ва бериш, меросни тақсимлаш, етим-есирларга мурувват, хайр-эҳсон қилиш, солиқ турлари ва миқдори тўғрисидаги тушунчалар катта аҳамият касб этади. Тежамкорликка катта урғу берилиб исрофгарчилик қаттиқ қораланади. “Енглар, ичинглар, ҳадия қилинглар, аммо исроф қилманглар” деб марҳамат қилинади.

Иқтисодий онг ва тафаккурнинг ривожланишида оила ўғитлари ҳам алоҳида ўрин тутган, оиладан бошлаб хунар эгаллашга, рўзғор ишларини юритиш, меҳнат қилишга, тежамкорликка, исрофгарчиликка йўл қўймасликка каътиян ўргатилган. Қиз болалар рўзғор тутишга, ўғил болаларни хунарли бўлишга, бирон бир юмушнинг бошини тутишга йўналтирилган.

Ўрта Осиё ва Шарқнинг буюк мутафаккирлари Нажмиддин Кубро, Махмуд аз-Замахшарий, Абу Али ибн Сино, Абу Наср ал Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Махмуд Қошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Мир Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Абдулла Авлоний, Абдулла Қодрийнинг асарларидаги умумбашарий иқтисодий тафаккур, комил инсон баркамоллигига бағишланган тарбиявий-ўғиту маслаҳатлари, тижорат, мулкдорлик хунари сирларидан иборат яхлит миллий-

умуминсоний қадриятлар шаклланишида, иқтисодий онг ва қарашлардаги меросимизнинг бойишида алоҳида ўрин тутганлигини кўрамиз.

Масалан, буюк мутафаккир Алишер Навоий ўзининг ижодида ҳалол меҳнат, тижорат, савдо ишлари маъқулланади, товламачилик ва чайқовчилик қаттиқ қораланади ҳамда бу дунёда инсонларни қаноатли бўлиб яшашга ундайди:

Ҳирсдин кечгил, ул ғамедурким,

Ҳадду ғоят анга эмас пайдо.

Тут қаноатким, ул эрур моле

Ки, ниҳоят анга эмас пайдо.

Яъни, ҳирсу ҳавасдан кеч, чунки у беҳад ва охири йўқ ғамдир. Қаноатни маҳкам тутки, у ниҳояси йўқ молдир дейди.²

Юртимизнинг иқтисодий таълимотлар тарихи мустақил хусусиятга эга эканлигини таъкидлаш мумкин. Хусусан, XVIII асрда яшаб ижод этган, адолатли солиқ тамойилларини иқтисод фанига киритган инглиз иқтисодчиси Адам Смитнинг солиқларни фуқароларнинг даромадларига қараб тақсимлаш кераклиги, солиқ тўлаш фуқаролар учун қулай вақтда ундирилиши ҳамда солиқлар миқдорини солиқ юкини оғирлаштириш ҳисобига эмас балки, солиқ базасини кенгайтириш ҳисобига ошириш кераклиги ҳақидаги таълимотини Амир Темур бундан бир неча аср олдин башорат қилган эди. Амир Темурнинг давлат бошқарувидаги ўғитлари, яъни одамларда қандай қилиб ишга қизиқиш ўйғотиш мукинлиги, мажлисларни қай тарзда ўтказиш, вазифа ва масъулиятни қандай тақсимлаш зарурлиги замонавий менежментда талқин қилинмоқда. Уларни ўрганиш ва энг муҳими ҳаётга тадбиқ этиш бугунги кунда солиқ маданияти ва механизмларини шакллантиришда ҳамда бошқарув тизимини ташкил қилишда яхши самара беради. Буюк бобокалонларимизнинг ушбу таълимотларини ўрганишдан кўп ҳолларда янгилик яратишга ҳожат ҳам қолмайди.

Аммо, эндиликда Ўзбекистон Республикаси ўзининг мустақил ривожланиш йўлини танлаб олгач, иқтисодий тарбия масаласи энг муҳим, долзарб масалалардан бирига айланди. Чунки ривожланган давлатларнинг иқтисодий ривожланиш даражасига етиш учун биз иқтисодиётнинг ривожланишини таъминловчи шахслар - кадрларга эга бўлишимиз зарур. Иқтисод илмидан бохабар бўлган кишиларгина ҳар доим қиладиган сарф ҳаражатларининг самара беришини олдиндан ҳисоб-китоб қиладилар. Қамбағаликка тушиб қолмасликка интилади, тадбиркорлик асосида иш юритади, бизнесни тўғри танлайди, қачон, қаерда, нима ва қанча ишлаб чиқаришни яхши билади. Пировард натижада келажак тараққиёти, жамият барқарорлиги ва оила фаровонлиги таъминланади.

Бироқ ҳар қандай инсон ҳам бирданига иқтисодий фикрловчи, ишбилармон ёки тадбиркор бўлиб қолмайди. Инсон фаровон ҳаёт кечириши учун жамият томонидан тан олинган меҳнатни бажариши, чекланган ресурслардан самарали фойдаланишни, топган даромадини оқилона

² А.Навоий Ибратли ҳикоятлар ва хислатли ҳикमतлар. Нашрга тайёрловчилар А.Тилавов, И.Сайдуллаев.-Т.: "Sano - standart", 2016.-92 Б.

таксимлашни билиши керак. Ёшларда бозор иқтисодиётига хос билим кўникмаларни шакллантириш сўзсиз иқтисодий таълим ва тарбия оркали амалга оширилади. Бу фаолият бозор иқтисодиёти ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасида ўз тасдиғини топган. Мисол учун Америкада бўлажак бизнесменлар учун ҳар хил махсус машғулотлар мавжуд. Мактаб ёшидаги болалар учун амалий иқтисод ва бизнес бўйича энг донғи кетган дастурларнинг машхурини “Жуниор Ачивмент” корпорацияси тузган. Бу дастурлар ўз ичига компьютер ўйинларини дарсликларни, амалий машғулотларни қамраб олган. Айниқса, мактаб ўқувчиларининг ўзлари ҳақиқий компанияларини тузиб, реал бизнес билан шуғулланишини кўриш жуда қизиқ. Дастурнинг асосий мақсади ёшларда тадбиркорликни ўйғотиш, иқтисодий билимларни ривожлантириш эмас, балки бизнесга алоҳида муносабат пайдо қилишдир. Бу муносабатнинг ўзаги –халоллик ва софдиллик, фақат ўз эҳтиёжини ўйлабгина колмай, балки бировларнинг ҳам манфаатини ўйлашдир.³

Мамлакатимизда ҳам ёш авлодга иқтисодий таълим-тарбия бериш масаласини тизимли ташкил қилиш ва ушбу вазифаларни амалга оширишда катор тадбирларни амалга ошириш зарур. Бизнингча уларнинг энг асосийлари куйидагилардан иборат:

- иқтисодий тарбияни шакллантиришнинг узлуксизлигини таъминлаш зарур, биринчи галда иқтисодий фикрлаш, иқтисодий тушунчалар, иқтисодий ҳис-туйғуларни шакллантириш аввал оиладан энг содда малакалар ҳосил қилишдан бошлаш, сўнгра боғча-мактабда, кейинчалик олий ўқув юртларида давом этириш керак;
- маҳалла ўзини – ўзи бошқариш органлари ёрдамида иқтисодий тафаккур шаклланишига хизмат қилувчи амалий тадбирларни ташкил қилиш, улар ёрдамида ҳар бир оилага кириб бориш, суҳбатлар ташкил қилиш, иқтисодий маданиятни тарғиб қилувчи шиор ва ташаббус билан чиқиш, маҳаллаларда тарғибот ташвиқот ишларини олиб бориш мақсадга мувофиқ бўлади;
- мактаб, ўрта-махсус билим юртларида иқтисодий ва ҳуқуқий таълим беришни янада кучайтириш, ёшларни иқтисодий маданиятини мустаҳкамловчи турли тўғаракларга жалб этиш, улар ўртасида иқтисодий билимларини мустаҳкамловчи тадбирларни, мусабақа ва танловларни кўпайтириш керак;
- мактаб, академик лицей ва касб – ҳунар коллежларида ўқитилаётган “Иқтисодий билим асослари” фанига хонодон молиясини ўргатувчи мавзуни киритиш керак;
- даврий нашрларда иқтисодий маданиятни тарғиб этувчи махсус рукун ташкил этиш, энг яхши мақола ва асарлар муаллифи учун танлов ўтказиш, оммавий ахборот воситаларида махсус дастурлар яратиш ва кенг оммага етказиш лозим;

³ А.файзуллаев Инсон, сиёсат, бошқарув.-Т.: “Ўзбекистон”, 1995.-139. Б

➤ иқтисодий саводхонликка хизмат қилувчи дарслик, ўқув қўлланма, рисоаларни, турли адабиётларни яратишни рағбатлантириш ва таъсирчанлиги ошириб бориш керак;

➤ таълимда иқтисодий саводхонликни таъминловчи мотивацион, ақлий, продавий, ҳиссий ва амалий омилларни қўллашни йўлга қўйиш.

Хуллас, XXI аср интеллектуал асри деб эътироф этилиши таълимда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш заруриятини туғдирмоқда. Бу ўз навбатида иқтисодий соҳадаги билимларни беришда ҳар томонлама чақур мушоҳада қилиш ва такомиллаштиришни кун тартибига қўймоқда. Бозор муносабатлари жадал ривожланиб бораётган ҳозирги даврда, бозор иқтисодиётига хос турмуш тарзини яратишимиз, чекланган ресурслардан тежамли ва унумли фойдаланишимизда янгича замонавий иқтисодий фикрлашга ўрганишимиз зарур.

Бугунги кунда иқтисодий қонунлар ўзининг янги талабларини шу жамиятда яшаётган ҳар бир инсон олдида қўймоқда. Шунинг учун ҳам иқтисодий таълим ва иқтисодий тарбияга алоҳида эътибор қаратиш, уларни уйғунлаштиришга ҳамда авлоддан-авлодга ўтиб келаётган қадрият ва анъаналаримиз билан бойитиш билан бирга, замонавий чўқилларини ҳам забт этишимиз лозим.

Адабиётлар

1. Н. Тўхлиев Ўзбек модели тараққиётнинг тамойиллари.-Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2014.
2. А. Навоий Ибратли ҳикоятлар ва хислатли ҳикматлар. Нашрга тайёрловчилар А. Тилавов, И. Сайдуллаев.-Т.: “Sano - standart”, 2016.
3. А. Файзуллаев Инсон, сиёсат, бошқарув.-Т.: “Ўзбекистон”, 1995.